

ІСТОРИЧНЕ ПОДІЛЛЯ У ВЗАЄМИНАХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО І ЗОЛОТОЇ ОРДИ (40—90-ті рр. XIV ст.)

Поділля займало визначне місце у взаєминах Литви і Золотої Орди. До того ж, на територію Поділля претендувала Польща. Такий стан справ обумовлювало те, що Поділля — ключ до чорноморської і взагалі східної торгівлі.

Певний стан джерельної бази дав поштовх розвитку історіографічної традиції, яка зв'язує в одне ціле, у часі і просторі, три історичні факти: битву при Синіх Водах (1362 р.), осідання Коріатовичів на Поділлі і опанування Литвою Києва. Ф. М. Шабульдо довів, що ці події різночасові (1). Отже, генезу подільської політики Литви, за Ф. М. Шабульдо, слід віднести до початку 40-х рр. XIV ст., коли династичний брак дозволив литовському князю Дмитру-Любарту заявити про свої права на Волинь і Галич. За його ініціативою, але з санкції великого князя литовського Явнутія, у 1343—1344 рр. на Західне Поділля зі своїми дружинами прийшла група Коріатовичів. Це було наслідком боротьби Дмитра-Любарта і взагалі Великого князівства Литовського за контроль над шляхами Східної торгівлі (2).

Вторгнення на ту частину Поділля, яка прилягала до Волині і галицьких земель, могло проходити за умов створення міцної бази на Волині. До того ж, слід мати на увазі, що закріплення влади Коріатовичів на Західному Поділлі відбувалось у часи зниження зовнішньополітичної активності Золотої Орди на своїх західних окраїнах (до 1349 р. відсутня будь-яка інформація про участь ординців у політичних подіях на заході) (3).

Причини цього слід шукати не тільки в тому, що після смерті Узбека в 1342 р. у Золотій Орді спалахнула династична боротьба, а й у переорієнтації зовнішньополітичного курсу Орди на захват Аррану та Азербайджану (4). Зіграла свою роль і епідемія чуми, занесена з Китаю у 1346 р. (5).

Хроніка Литовська і Жмойтська, яка відбивала офіційно Литви, подає осідання Коріатовичів на Західному Поділлі і побудову там замків, як акцію «проти наездом татарским и волоским» (6). Тобто литовська дипломатія офішувала опанування західноподільського регіону, як дію проти монголо-татар, а не проти Польщі. Верховні права на Поділля втримували ординці і якщо з Польщею Литва могла сперечатись за право володіння ним, то з монголо-татарами сперечатись ще не прийшов час.

Однозначної відповіді на скільки великими були територіальні здобутки Коріатовичів на Поділлі немає. Можна лише припустити, що у 40-х рр. XIV ст. їх владу визнавало населення земель, які прилягали до кордонів Галичини і Волині. Також, можливо, Коріатовичі робили спроби підбити собі землі по Південному Бугу, до середньої течії (7). Саме таким чином ми могли б інтерпретувати подані в Воскресенському літописі події 1346—1349 рр. (8).

На чолі всіх дій, спрямованих на включення земель Південно-Західної Русі у Велике князівство Литовське стояв Ольгерд. Він розумів, що без Києва Литва не може офіційно претендувати на Русь і на Поділля, заселене русинами. Захват Києва давав би Ольгердові право диктувати Москві, Константинополю і Заходу умови подальшого розвитку подій у Східній Європі. Ольгерд почав з того, що нейтралізував вплив Північно-Східної Русі на Середнє Подніпров'я.

Смерть Джанібєка (1357 р.) стала початком «смутних часів» у Золотій Орді. Скориставшись цим, Ольгерд захопив Брянськ і обірвав зв'язки Москви з Києвом (9). Таким чином кордони Литовської держави впритул підійшли до Київського князівства не тільки з Заходу, з боку Волині і Поділля, а й з півночі і північного сходу. Звернемо увагу, Литва ретельно обходила Київщину. За цією обставиною криється розуміння литовськими династами великого впливу на Київ монголо-татар, як з боку Поділля (міжріччя Південного Бугу і Дніпра), так і з Поволжя.

Нові зміни приніс 1359 р. Золота Орда була поділена на сфери впливу між Тохтамишем і Мамаєм. В той же час у західних улусах проходили значні територіальні зрушення. Поперше, на Східному Прикарпатті утворилось Молдавське князівство (10). Воно вдало використало ситуацію кінця 50-х — початку 60-х рр. XIV ст. у Золотій Орді. Наступ молдавської людності на схід призвів до повного витіснення монголо-татар

за Дністр. По-друге, Коріатовичі на Західному Поділлі почали набирати силу.

Прямим наслідком вищевикладаних подій стала битва 1362 р. при Синіх Водах, коли Ольгерд «шедь в поле с литовським войском, побил татар на Синей Воде...» (11) і «оттоли от Подоля изгна власть татарскую» (12). Аналізуючи Хроніку Стрийковського відносно синьоводської битви, можемо сказати: по-перше, всі основні події розгортались на території між Південним Бугом та Дніпром і результатом було те, що Ольгерд «усі степи до Києва здавно належачі от татар визволив» (13). По-друге, золотоординське Поділля, подане у Воскресенському літописі, Стрийковський поділив на дві частини: Поділля Коріатовичів (між Дністром і Південним Бугом), де вони закріпились після 1362 р.; степові території, що тягнули до Києва (14) (між Південним Бугом та Дніпром).

Влада степів має особливість — вона кочова так як і її носії. Це означає, що ординців можна було витіснити тільки звідти, де вони перебували постійно. Протиріччя у Орді — ось що дало змогу Ольгердові одержати перемогу над однією з частин держави Джучидів; частково знесилити вплив монголо-татарської влади на Південних кордонах осілоземлеробської руської цивілізації Правобережжя. Успіхи литовських князів на сході Поділля були значні, але не переважаючі. Скоро степи почали знову диктувати їм свою волю. Там-га на монетах київського князя найкращий показчик цього (15). Ольгерд задовольнився особистою залежністю свого ставленика на київському столі Володимира Ольгердовича від нього.

В подальшому такий стан справ зберігається до кінця XIV століття. Чому саме? Поділля Коріатовичів об'єктивно поділялось на два великі регіони. Один більш освоєний, з замками і містами, вбирав в себе Кам'янець, Смотрич, Червоноград, Скалу, Бакоту. Навколо цих замків і міст вже на початку другої третини XV ст. існували повіти. У степових же районах, де розташовувались Брацлав і Соколень повітів чи якоїсь чіткої адміністративно-територіальної структури не існувало. Мала заселеність внаслідок постійних кочовок ординців між Південним Бугом і Дніпром, не дозволяла цього зробити. Тільки округи Звенигорода і Черкас були більш менш придатні для безпечного життя осідлого населення.

Через деякий час справу Ольгерда продовжив Вітовт, який став великим князем у 1392 році. Він пішов тим же шляхом,

що й Ольгерд: військово-політичне ослаблення ординців—захват залежних від них територій. Період кінця XIV — початку XV ст. у історії Золотої Орди — це час загострення внутрішньополітичної боротьби між Тамерланом і Тохтамишем. Влітку 1395 року у битві на Терекі Тамерлан переміг Тохтамиша і піддав західні улуси, на які спирався у своїй політиці останній, нищівній руйнації (16). Після Тамерланового походу, восени 1395 року, була проведена помітна акція — повернення Скиргайлом Черкас, Звенигорода і Канева під великокнязівську владу (17). Ця акція була останньою крапкою у справі навернення всього історичного Поділля в сторону Литви.

ПРИМІТКИ

1. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К. — 1987. — С. 41—52, 66—68.
2. Там же. — С. 40—41.
3. Петрушевский И. П. Иран и Азербайджан под властью Хулагуидов (1256—1353)//Татаро-монголы в Азии и Европе. — М. — 1977. — С. 250—251.
4. Там же.
5. Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. — Кишинев. — 1981. — С. 83.
6. Шабульдо Ф. М. — Вказ. праця. — С. 42.
7. Летопись по Воскресенскому списку//ПСРЛ. — СПб. — 1859. — Т. 10. — С. 215.
8. Хроника Литовская и Жмойтская//ПСРЛ.—М.—1975. — Т. 32. — С. 44.
9. Пресняков А. Е. Образование великорусского государства. — СПб. — 1918. — С. 161, 298.
10. Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XX в.) — Кишинев. — 1964. — С. 103.
11. Супральская летопись//ПСРЛ. — М. — 1975. — Т. 35. — С. 66.
12. Густинская летопись//ПСРЛ. — СПб. — 1843. — Т. 2. — С. 350—351.
13. Strykowski M. Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi. — Warszawa. — 1846. — Т. 2. — S. 7.
14. Там же. — С. 6—7.
15. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. — К. — 1991. — С. 495—496.
16. Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. — М. — Л. — 1950. — С. 368, 370—372, 374—376.
17. Супральская летопись. — С. 90.